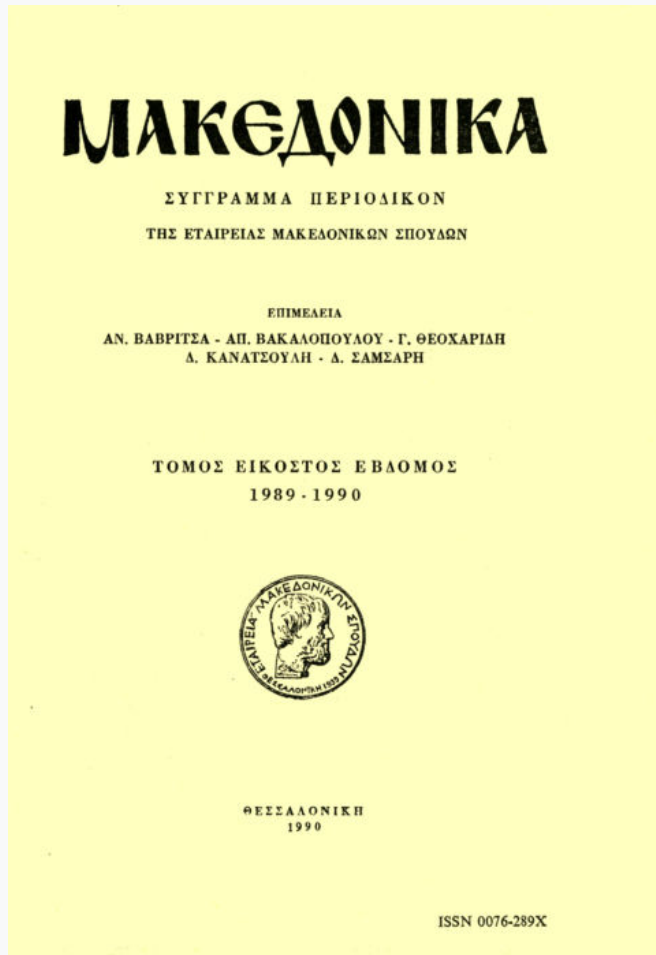

Μακεδονικά

Τόμ. 27, Αρ. 1 (1989)

Sh.D.Campbell, The Maclove Collection. Eu. Dauterman Maguire-H. Maguire-M. Duncan Flowers, Art and holy powers in the Christian House

Θανάσης Παπαζώτος

doi: [10.12681/makedonika.112](https://doi.org/10.12681/makedonika.112)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαζώτος Θ. (1989). Sh.D.Campbell, The Maclove Collection. Eu. Dauterman Maguire-H. Maguire-M. Duncan Flowers, Art and holy powers in the Christian House. *Μακεδονικά*, 27(1), 444–447.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.112>

Sh. D. Campbell, The Maclove Collection, University of Toronto Press 1985, σελ. 422.

Πρόκειται για κατάλογο άντικειμένων που είχε συλλέξει η κ. Lillian Maclove Ormos και χάρισε στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο του Toronto. 'Η πλούσια συλλογή καλύπτει όλες τις περιόδους, από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τον Paul Klee και τον Henry Moore, σε περιοχές από τη Μικρά 'Ασία και Εύρωπη ως την 'Ιαπωνία. Το προσωπικό ενδιαφέρον της κ. Maclove για τη βυζαντινή τέχνη (ή ίδια ήταν ρωσικής καταγωγής) φαίνεται από το μεγάλο αριθμό άντικειμένων που δημοσιεύονται στον τόμο αυτό με τη φροντίδα της κ. Sheila D. Campbell και τη βοήθεια γνωστών βυζαντινολόγων. Θά σταθώ στα άντικείμενα αυτά που έχουν ειδικότερη σημασία.

1. Δημοσιεύονται έργα κεραμικής και μικροτεχνίας του 5ου-6ου αι., μετάλλιοι ή κεραμικοί λύχιοι και πολυκάνδηλα (άρ. 32-57). 'Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα μικροσκοπικό γλυπτό που παριστάνει βοσκό να μεταφέρει άμνο (άρ. 32).

2. Κοπτικά μικροτεχνήματα του 4ου-8ου αι. (άρ. 58-74).

3. Πολλά ενδιαφέρουσες σφραγίδες άρτου του 5ου κυρίως αι. Στην ύπ. άρ. 77 άντι της ανάγνωσης «*θαύμα*» θά πρέπει να αναγνωσθει «*Θωμά*».

4. Κοχλιάρια του 4ου-7ου αι. (άρ. 81-87).

5. Βάρη μέτρησης, χρονολογημένα στον 5ο-6ο αι. (άρ. 89-93).

6. Μικροάντικείμενα του 5ου αι. (άρ. 94-100).

7. Κουτρούβια του 5ου-6ου αι. (άρ. 101-105) και «εὐλογίες» (άρ. 104-105).

8. Μαυράρινη λειψανοθήκη έγκαινίου του 6ου αι. (άρ. 107).

9. Θυμιατά και κανδήλες του 4ου-10ου αι. (άρ. 109-119).

10. Γλυπτά, μεταξύ των όποιων κοπτικά, του 3ου-6ου αι. (άρ. 120-136).

11. Μετάλλιοι σταυροί του 7ου-13ου αι., διαφόρων μεγεθών και σχημάτων (άρ. 120-136). Ξεχωρίζει η συλλογή σταυρών-λειψανοθικών με ανάγλυφες παραστάσεις και έπιγραφές: άρ. 159 *'Ι(ησοῦ)C X(ριστό)C ΝΗΚΑ*, άρ. 160 *Ο ΑΓΗΘC ΒΑΧΛΗΘC* και *Μ(ήτ)ΗΡ Θ(εο)Υ*, άρ. 161 *Μ(ή)Τ(η)Ρ Θ(εο)Υ* και *'Ι(ησοῦ)C X(ριστό)C, ΠΑΒΛΟ, Π(έ)Τ(ρος), ΙΟΑΝΗ*, άρ. 162 *Ο ΑΓΗΘC ΣΤΕΦΑΝΟ[C]* (και όχι *ΤΕΦΑΛΟC*, δηλαδή Θεόφιλος, της εκδότριας), άρ. 163 *ΓΕΟΡΓΗΟC*, και άρ. 164 *Μ(ήτ)ΗΡ Θ(εο)Υ*. Εικονογραφικά παρουσιάζουν ενδιαφέρον οί σταυροί άρ. 165, 166, 167 και 168. 'Ενδιαφέρον είναι επίσης και το ύποστηρίγμα σταυρού (άρ. 179), με τις έπιγραφές *Ο ΑΓΗΘC ΠΡΟΚΟΠΗ* (και όχι *ΠΡΟΚΟΠΗ* της δημοσίευσης) και *Κ(ύρι)Ε ΒΟΗΘΗ ΠΡΕΣΒΥΤΙΝ ΗΟΑΝΗΝ Κ(αι) ΝΙΚΙΤΑΝ*.

12. Χάλκινες πλάκες επένδυσης, πιθανότατα κιβωτιδίου, του 11ου αι., από τις όποιες ή μία παρουσιάζει τον Δαβίδ να φονεύει τον Γολιάθ. 'Η έπιγραφή αναφέρει: *Δα(βί)δ τι/τροσ(ων) Γο(ληάθ /τ(ε) τ(ήν) κάρα*. 'Η κ. Campbell δέν αναγνώρισε τη μετρική μορφή της έπιγραφής (ιαμβικός δωδεκασύλλαβος), βοηθητική στην ανάγνωση.

13. Μολυβδόβουλλα του 11ου-12ου αι. (άρ. 196-197). 'Η μεταγραφή του ύπ άρ. 196 είναι λανθασμένη, άντι της όρθης: + *Θ(εοτό)κε βοή/θει τῷ σῷ δ(ούλω) / Δέοντι μα/ [γ]ήστω κ(αι) πρέ/τωρι του 'Ομι/κ(ίου) τῷ Σκλη/ωῷ*.

14. Φυλαχτό του 11ου-12ου αι. (άρ. 198).

15. Κοπτικά και άλλης προέλευσης ύφασματα του 6ου-11ου αι. (άρ. 199-245).

16. Μερικά βυζαντινά άγγεια του 11ου-14ου αι. (άρ. 251-259).

17. Στεατίτες του 9ου-14ου αι. (άρ. 266-275). Στόν ύπ. άρ. 273 ή μεταγραφή των έπιγραφών παρουσιάζει αρκετά λάθη άντι των όρθων: [*ό θσοις*] *Πομήν, ό θσ(ιος) ΠΑΜΒΩ (Παῦλος;), [ό άγιος] Μακάριος, ό θσ(ιος) Δανήλ ό Στυλίες, ό άγ(ιος) Συμε(ών) ό έν*

τῶ Θωμασῶ "Ορει, [ἡ ἀγία] Παρασκευή, ἡ ὁσ(τα) Πελαγία, ἡ ὁσ(τα) Ματρώνα, ἡ ἀγ(ία) Ἀναστασία.

18. Ξυλόγλυπτοι σταυροὶ εὐλογίας καὶ εἰκονίδια τοῦ 16ου-17ου αἰ. (ἀρ. 302-305 καὶ 308-310).

19. Φύλλο βυζαντινοῦ χειρογράφου μετὰ παράσταση τοῦ εὐαγγελιστῆ Ματθαίου (ἀρ. 312), προερχόμενο ἴσως ἀπὸ τὸν κώδικα 540 τῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων· βλ. N. B e e s, *Les manuscrits des Météores*, Athens 1967, σ. 533-35.

20. Σειρὰ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων (ἀρ. 329-331, 333-334, 336-343, 347-350, 353-358, 360-361, 364, 366, 370 καὶ 380). Θὰ σταθῶ στὴ χρονολόγησι μερικῶν ἀπὸ αὐτές, θεωρούμενες ὡς πρῶτες προτεινόμενες χρονολογήσεις τῶν ὑπολοίπων.

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (ἀρ. 329) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ. (ὄχι τοῦ 15ου αἰ.). Ἡ μορφολογία τῆς καὶ μερικὰ τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τῆν ἐντάσσουν σὲ μία σειρὰ ἔργων τοῦ Ἁγίου Ὁρους αὐτῆς τῆς περιόδου.

Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (ἀρ. 331), ἀπὸ τέμπλο λόγῳ τῶν διαστάσεών της, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἔργο τοῦ 16ου αἰ. ἀλλὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., παρουσιάζοντας ζωγραφικὸ ὕψος κοινὸ μετὰ τοιχογραφίες καὶ εἰκόνες τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου (Δυτικὴ Μακεδονία).

Τὰ εἰκονίδια, ὅπου παριστάνονται σκηνές τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου (ἀρ. 333), εἶναι ἴσως τεμάχια περιφέρειας μιᾶς εἰκόνας Θεοτόκου. Εἶναι προτιμότερο νὰ χρονολογηθοῦν στὸ 18ο αἰ. ἀντὶ τοῦ προτεινόμενου 17ου αἰ.

Ἡ περιφέρεια εἰκόνας μετὰ σκηνές τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ Προφήτες (ἀρ. 334) εἶναι ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰ.

Ἡ ἔνθρονη Θεοτόκος (ἀρ. 340) θεωρεῖται ὡς ἔργο τοῦ 15ου αἰ. ἀπὸ τὴν κ. Campbell. Ἡ μορφολογία τῆς εἰκόνας, οἱ δίσκοι ποὺ περιβάλλουν τὴν ἐπιγραφή ΜΗΡ ΘΥ ἀλλὰ κυρίως τὸ εἶδος τῆς πυχολογίας καὶ τὰ σχηματικὰ καὶ ἀψυχα πρόσωπα τῶν παριστανόμενων ὀδηγοῦν σὲ μία χρονολόγησι στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. Ὁ πιθανότερος χῶρος προέλευσης τῆς εἰκόνας εἶναι ἡ Δυτικὴ Μακεδονία.

Ἡ Προδοσία τοῦ Ἰουδα (ἀρ. 350) χαρακτηρίζεται ὡς Yugoslavian, ἐνῶ πρόκειται γὰρ ἐνδιαφέρον κρητικὸ ἔργο τοῦ 16ου αἰ.

Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ (ἀρ. 353) εἶναι ἔργο τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 17ου αἰ. μετὰ ἀρκετὰ πιθανὴν τὴν προέλευσι ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Στὸν κάμπο τῆς εἰκόνας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή· *Δέσ[ις] τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ] Τηραντάφης*.

Οἱ ἐξαιρετικοὺ ἐνδιαφέροντος παραστάσεις τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (ἀρ. 354-5) προέρχονται ἀπὸ βημόθυρο καὶ δὲν εἶναι εἰκόνες, ὅπως καὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος (ἀρ. 356). Τὸ εἶδος τῆς ζωγραφικῆς στοὺς Πέτρο καὶ Παῦλο προσεγγίζει σὲ ποιότητα τὴς δημιουργίας ἐπώνυμων Κρητῶν ζωγράφων τοῦ 16ου αἰ.

Ἡ εἰκόνα μετὰ ἀρ. 357 ἀπεικονίζει δύο ἐπισκόπους ἁγίους, τὸν ἅγιον Ἀνθιμο Νικομηδείας (ὄχι Ἀνθέμιο τῆς δημοσίευσης) καὶ τὸν ἅγιον Ἀντίπα, ἐπίσκοπο Περγάμου (στὴ δημοσίευσί θεωρεῖται ὡς ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, ἐπίσκοπος Νικομηδείας. Δὲν γνωρίζω τὴν ὑπαρξὴ Ἀντωνίου Νικομηδείας· ἔπειτα ἡ ἐπιγραφή «ἐπίσκοπος Νικομηδείας» ἐπεξηγεῖ μόνο τὸ ὄνομα τοῦ Ἀνθίμου, ὄχι καὶ τῶν δύο). Τὸ ἔργο, ὀρθὰ χρονολογημένο στὸ 18ο αἰ., ἀνήκει σὲ ἐκεῖνα τὰ ἔργα, ὅπου γίνεται προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς παλαιολογίας ζωγραφικῆς. Πιθανότερος χῶρος προέλευσης τῆς εἰκόνας εἶναι μᾶλλον τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου καὶ διατηρήθηκε ἡ μνήμη τόσο σπάνιον ἁγίω.

Πολὸ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ εἰκονογραφικῆ ἀποψη εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (ἀρ. 358), ὁ ὁποῖος, σὲ στροφή τριῶν τετάρτων, ἀνοίγει μετὰ τὸ ἀριστερὸ τοῦ χερίου τὸ χιτῶνα στὰ πλευρὰ του γιὰ νὰ δεῖξει στὸ Χριστό, ποῦ τοῦ ἐπιδίδει τὸ στέφανο τῆς

δόξης, τὸ σημεῖο λογιζομένου. Σὲ ἓνα ἀνοιχτὸ εἰλητάριο, στὸν κάμπο τῆς εἰκόνας, ὑπάρχει ἡ ἐνδιαφέρουσα ρήση σὲ δύο λαμβικούς δωδεκασύλλαβους: 'Ορθᾶς τί ἐποίησαν / ἄνομοι Λόγ(ε), / ὀρθᾶς μοι / πλευρᾶν / ὑπὲρ σοῦ / λογγεν/θήσαν. Ἡ ὄλη παράσταση θυμίζει ποίημα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, E. Miller, Manuclis Philae Carmina, τ. II, Paris 1857, σ. 303, ἀρ. 77: «...Θεὸς πλατύνει τὸ στενὸν Δημητρίου, πέμπων στέφους πρῶταν ἐξ ὕψους νόα».

Ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου (ἀρ. 361) θεωρεῖται λαθασμένα ὡς ἔργο τοῦ 18ου αἰ., ἀφοῦ ἡ ἐπιγραφή στὸν κάμπο εἶναι διαφωτιστική. *Δέησις τοῦ δοῦλου τοῦ Θε(εο)ῦ / Μιχαὴλ [Ἐ]τους, ζ'α'* (7091 = 1583). Ἡ ἐπιμονὴ σὲ ζωγραφικούς τρόπους τοῦ 15ου αἰ., ποῦ χαρακτηρίζει τὸ ἔργο, δὲν εἶναι ἄγνωστο φαινόμενο τῆς ζωγραφικῆς τοῦ 16ου αἰ. στὴν περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἀπὸ ὅπου φαίνεται νὰ προέρχεται ἡ εἰκόνα.

Σὲ τέτοια δημοσιεύματα δὲν ἔχουμε συνηθίσει νὰ ἀναγράφεται μὲ ἐπιμέλεια ὁ τόπος ἀγορᾶς τῶν ἀντικειμένων, ὅπως γίνεται μὲ συνέπεια στὸν τόμο ποῦ ἐπιμελήθηκε ἡ κ. Sheila Campbell. Μαθαίνουμε ἔτσι ὅτι τὰ εἰκονίδια μὲ ἀρ. 333 καὶ 353 ἀγοράστηκαν στὴν Ἀθήνα τὸ 1964 καὶ οἱ εἰκόνες μὲ ἀρ. 347, 354, 355, 358, 361, 370 καὶ 380 ἀπὸ τοῦ Ζουμπουλᾶκη τὸ 1961. Βέβαια δὲν γνωρίζω κατὰ πόσο ἦταν ἰσχυρὴ ἡ Διεύθυνση Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων ἐκείνη τὴν περίοδον νὰ ἐλέγξει τότε τὴ διακίνηση ἀρχαιοτήτων μέσα ἀπὸ περίφημες ἑλληνικὲς Galeries τῶν Ἀθηνῶν. Μήπως ὁμως σήμερα τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ἐλέγξει τὸ νομότυπο τῆς πώλησης αὐτῶν τῶν ἔργων καὶ νὰ προβεῖ στὸν ἐπαναπατρισμό τους;

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

Eu. Dauterman Maguire-H. Maguire-M. Duncan Flowers, Art and holy powers in the Christian house (Illinois Byzantine Studies II), University of Illinois 1989, σελ. 251.

Ὁ τόμος εἶναι ἓνας ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένος κατάλογος μῆς ὁμώνυμης ἔκθεσης ποῦ παρουσιάστηκε στὸ Krannert Art Museum τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Illinois στὴν Urbana-Champaign ἀπὸ τὶς 25 Αὐγούστου-1 Ὀκτωβρίου 1989 καὶ στὴ συνέχεια στὸ Kelsey Museum of Archaeology τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Michigan στὰ Ann Arbor.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς ἔκθεσης, μὲ μία διάθεση πρὸς ἀδημοσίευτα, συγκεντρώθηκαν ἀπὸ διάφορα μουσεῖα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ τοῦ Καναδά. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ 151 ποῦ ἐκτέθηκαν, τὰ 102 ἐμφανίστηκαν γιὰ πρώτη φορά, καὶ αὐτὸ δίνει στὸν κατάλογο ἓνα ἐπιπλέον στοιχεῖο ἐνδιαφέροντος. Ἡ χρονικὴ περίοδος ποῦ καλύπτουν ὀρίζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς 4ο καὶ 7ο αἰῶνα.

Στὸν κατάλογο τὸ ὑλικὸ παρουσιάζεται μὲ τὶς παρακάτω ἐνότητες: Ἐπιπλα, φωτισμός, ἀποθήκευση καὶ ἀσφάλεια τοῦ σπιτιοῦ, ἀντικείμενα φαγητοῦ καὶ ποιοτοῦ, ἐνδυμασία, κόσμημα, καλλωπισμός, ὑγεία καὶ παιχνίδι. Εἶναι φανερό ὅτι, ἂν γιὰ μερικὲς ἐνότητες ὑπάρχει σήμερα κάποια γνώση, γιὰ ἄλλες, ὅπως τὸ ἐπιπλο καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ σπιτιοῦ, ἡ ἀσφάλεια, ὁ καλλωπισμός, ἡ ὑγεία καὶ τὸ παιχνίδι, τὰ πράγματα εἶναι μᾶλλον ἀνερεύνητα καὶ ἤχουν περίεργα. Φυσικὰ ἀρκετὸ ὑλικὸ προέρχεται ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπου οἱ συνθήκες ἐπιτρέπουν τὴ διατήρηση ξύλου καὶ ὑφασμάτων. Ἔτσι στὸν κατάλογο πρωτοδημοσιεύονται δύο κουρτίνες (βῆλα) ἀπὸ λινό καὶ μαλλι τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰ. (ἀρ. 1, 2 τοῦ καταλόγου), ξύλινα κιβωτίδια γιὰ φύλαξη ἀντικειμένων (ἀρ. 30, 31), πλεκτὸ καλᾶθι (ἀρ. 43), ξύλινο ἀδράχτι (ἀρ. 77), ξύλινο χτένι (λανάρα) μαλλιοῦ

(άρ. 79), φιαλίδια καλλωπισμού, χτένια, φουρκέτες, καθρέπτες (άρ. 104-119), ιατρικά έργαλεία (άρ. 120-125), δύο αλλοί από ξύλο και κόκαλο (άρ. 139-140), ζάρια (άρ. 142-144), παιδικές κουκκλες και παιγνίδια (άρ. 145-151). Φυσικά ο κατάλογος δέν ύστερεί καθόλου και σε άλλα πιό γνωστά είδη, άφου ό αριθμός τους έμπλουτίζεται με νέα και άδημοσίευτα. Ξεχωρίζουμε την άργυρή σφραγίδα του 8ου-10ου αι. με την έπιγραφή, *Θεω/τόκε β/ωθήη Θε/ωφή/ας* (άρ. 33), τό κοχλιάριο του 6ου αι. με την έπιγραφή, + *Πέτρος* και ένα μονόγραμμα (άρ. 63), τά δαχτυλίδια (άρ. 84, 85, 86) με τις έπιγραφές, *Είς Θεός ό νικων*, "Αγιος "Αγιος "Αγιος, *Φως Ζωή*, και τά φυλαχτά με άρ. 132, 133, 135, 186.

Στό προλογικό σημείωμα του βιβλίου έπεξηγείται με καθαρότητα ή βασική ιδέα της έκθεσης. Τά αντικείμενα του καθημερινού βίου άντικατοπτρίζουν τους δύο κόσμους των πρωτοχριστιανών· τόν όρατό και άόρατο. Ό άόρατος κυριαρχείται από τις δυνάμεις του καλού και τις δυνάμεις του κακού, οι όποιες μπορούσαν, *ανάλογα*, νά φέρουν δυστυχία ή εύτυχία. Οι άνθρωποι πίστευαν ότι τά άπτά αντικείμενα μπορούσαν νά επηρεάσουν τόν πνευματικό κόσμο, νά *ελέγξουν* τις άόρατες δυνάμεις. Τά σχέδια πού κοσμοϋν αυτά τά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, *άλλα* από τόν άρχαιο κόσμο και *άλλα* χριστιανικά, όπως τό κλειδί του Σολομώντος, τό μάτι, οι όμόκεντροι κύκλοι, τό φίδι, τό κλειδί, ζώα και φυτά, προσωποποιήσεις, χριστιανικές ρήσεις, ό σταυρός, χριστιανικά σύμβολα, οι *άγιοι* και παραστάσεις της Βίβλου, λειτουργοϋν *άμφίδρομα*· στολίζουν τό αντικείμενο και του δίνουν τη δύναμη νά *επιδράσει* στον άόρατο κόσμο.

Η τέχνη σε αντικείμενα του καθημερινού βίου παρουσιάζει διαφορετική εικόνα από την επίσημη τέχνη της Έκκλησίας. Οι ρίζες της *υπάρχουν* στις λαϊκές δοξασίες και τη *μαγεία*. Τό θεματολόγιό της δέν *υποστηρίζει* καθολικότερες *άξίες* του χριστιανικού δόγματος, *άλλα* λειτουργεί ειδικότερα για τις πιό ανθρώπινες *ανάγκες*, όπως της προστάσιας και *εϋφορίας* των *ατόμων*.